

Családfa? – Bioetikai problémák a filmművészetben

Szerző: **Hénics Fruzsina** (Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)

Konzulens: **Dr. Barcsi Tamás** egyetemi adjunktus (Pécsi Tudományegyetem
Egészségtudományi Kar)

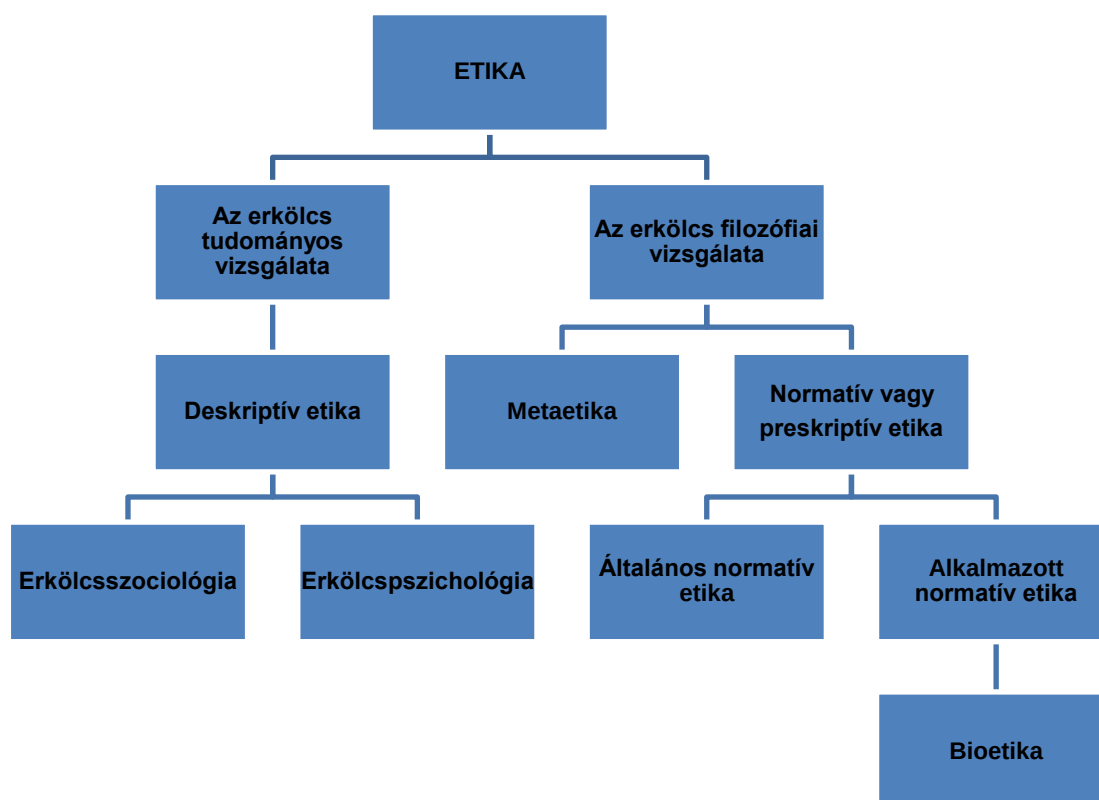
*„az orvostanba bölcsészetet és a bölcsészetbe
orvostant kell beleszőni, mert az orvos,
aki egyúttal bölcsész is, az istenekhez hasonló”*

Hippokratész

BEVEZETÉS:

TDK dolgozatomban azt a kérdéskört próbálom körüljárni, hogy milyen hatással lehet a társadalomra a reprodukatív humán klónozás engedélyezése. Mindezen vizsgálatokat mozgóképes alkotásokon keresztül és filozófiai, etikai, bioetikai és orvosetikai megközelítésből teszem. Azért tartom ezt így lehetségesnek, mert a filmes alkotások elveszik azt a nehézségét a kutatásnak, hogy nélkülük bonyolult gondolat kísérletekbe kellene bocsátkozni, nem lenne egy vizsgálható alap, mivel a szóban forgó kérdés (vagy inkább eljárás) egyelőre nincs engedélyezve a világ egyik országában sem. A filmes alap tehát könnyebbé teszi a vizsgálatot azáltal, hogy kész tények elé állítja a szemlélőt, bemutatja, hogy egyes társadalmak milyenek lehetnének, mire alkalmaznák, vagy egyszerűen csak hogyan fogadnák egy ilyen eljárás jelenlétét a mindennapok során. A filozófiai megközelítés fontosságát abban látom, hogy az a legnagyobb tudományág, ami eddig a személy kérdéseivel, az individuumok mibenlétével, egy személy szabadságának, társadalomban elfoglalt helyének kérdésével, valamint azzal is, hogy egy személy és a lelke milyen viszonyban vannak egymással (pl.:Renée Descartes karteziánus dualizmus elmélete). Az etika és bioetika sem elengedhetetlen diszciplínák, ha a klónozás a téma, ugyanis mind a társadalom, mint pedig az orvoslás komoly változásokon menne keresztül egy ilyen eljárás engedélyezése után, tehát kihagyhatatlan az ilyen szempontú elemzés. A további diszciplínákat, melyek ezzel a kérdéssel foglalkoznak, kevésbé fogom érinteni dolgozatomban, ezek valószínűleg későbbi kutatás tárgyát fogják képezni (ilyenek például: jog, teológia stb.).

AZ ALAPFOGALMAK TISZTÁZÁSA

Mielőtt bioetikáról beszélénk, először is tisztázni kell a fő alapfogalmat, melyből kiindulhatunk, vagyis az etikát. A szó görög eredetű, az 'ethosz' szóból származik, amely szokást, illetve jelent. Az etika a mai álláspontok szerint olyan tudományág, amelynek fő tárgya az erkölcs. Az etikát három részre szokás bontani: deskriptív etikára, normatív etikára, valamint metaetikára. A deskriptív etikát leíró etikának is szokás nevezni, a normatív etika, mint ahogy nevében is benne foglaltatik, a normaadással foglalkozik, a metaetika pedig egyfajta ismeretelméletként fogalmazható meg. Ezen felül az etika még különböző ágazatokra is felosztható, egyik ilyen ága az orvosi etika. Az orvosi etika az orvoslással vagy orvosi eljárásokkal kapcsolatos erkölcsi problémákkal foglalkozik (például: igazságosság, abortus, szervátültetés, eutanázia, emberkísérletek stb.). Ez a fajta etika azonban eléggé hiányos volt az elmúlt évtizedekben (sőt, évszázadokban), s nem is igazán fejlődött vagy volt diskurzus tárgya sem a saját körein belül, sem társadalmi szintén.

„Néhány évtizeddel ezelőtt az orvosi etika sehol a világon nem tartalmazott egyebet, mint a hippokratészi esküből levezetett néhány alapelvet, melyet a nemzetközi orvostársaságok, illetve az egyes országok orvosi kamarái és etikai testületei modern megfogalmazású kódexekké formáltak. Ezek általában felhívták az orvos figyelmét arra, hogy rendszeresen fizesse az adóját, ne számítson fel méltánytalanul magas honoráriumot, ne legyen ittas a munkahelyén, ne kerüljön szexuális kapcsolatba betegével, ne reklámozza tevékenységét megengedhetetlen eszközökkel stb. Magyarországon ez még kiegészült (illetve helyettesítődött) a paraszolvencia kérdésével, melyet sokáig szinte az egyetlen orvosesetikai problémának tartottak.”¹

(paraszolvencia=tiszteletdíj, hálapénz)

Az orvosi etika alapja tehát négy, a hippokratészi esküből levezetett alapelv:

- Az autonómia tiszteletének elve
- A „Ne árts!” elve
- A jótékonyság elve
- Az igazságosság elve.

Az autonómia elve lényegében abban áll, hogy az egyén gondolatait, cselekvéseit, szándékait, döntéseit és tetteit nem lehet korlátozni, mindaddig, míg ezek a tevékenységek egy másik egyén autonómiáját meg nem sértik. Az autonómia elve az az elv az orvosi etika négy

¹ Dr. Kovács József, A modern orvosi etika alapjai – Bevezetés a bioetikába (Második, átdolgozott kiadás). Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 1999 (21. o.)

alapelve közül, amelynek alapján a beteg visszautasíthat kezeléseket, orvosi beavatkozásokat. Valamint az autonómia elvéhez van köze a tájékozott beleegyezésnek és az élő végrendeletnek (living will) is. A „ne árts” elve („primum non nocere” – elsősorban ne árts!) az orvosi etika talán legfontosabb elvének mondható. Lényege tulajdonképpen az, hogy az orvos lehetőségeihez képest kevesebbet ártson betegének, mint amennyit az adott kezeléssel használ vagy megtalálja a legkedvezőbb előny:hátrány arányt. A jótékonyság elvének két része van (pozitív jótékonyság elve és a hasznosság elve). Ha a hasznosság elvének akarunk megfelelni, akkor minden tett következményeit fel kell becsülni, s ezek közül azt kell kiválasztani, amelyik a legjobb haszon:kár aránnyal rendelkezik. Az igazságosság elvének lényege az, hogy betartásával a társadalomban az előnyök és hátrányok legigazságosabb elosztására törekedjünk. Ezeket az igazságosság elveket borzasztó nehéz meghatározni, mivel azok a tényezők, melyek alapján megállapíthatnánk, hogy mi a legigazságosabb (ám egyenlőtlen) bánásmód, egyelőre meghatározatlanok. Így tehát ez az elv főleg az orvos szubjektív belátására van bízva. Ráadásul ezek az elméletileg prima facie követendő (prima facie kötelességnek tekintendő) alapelvek sokszor nem tarthatók be egyszerre, bizonyos esetekben ütköznek egymással. Ezekre a problémákra remek példa a Doktor House című sorozat, amelyben gyakran látható ezen elvek ütköztetése. Az egyik Doktor House epizódban (1x09) például két orvosi etikai alapelv konfliktusba kerülését láthatjuk, mégpedig a „Ne árts!” elve kerül szembe az autonómia tiszteletének elvével. House páciense, pontosabban mondva House csapatának páciense (mivel a páciens eredeti kezelőorvosa House csapatát kérte az ügyhöz, nem pedig Houset) John Henry Giles jazz-zenész, aki paralízise mellett még egy állítólagos tüdőgyulladásban is szenved, melyet egy másik betegség (ALS) tünetének tekintenek, amitől a páciens paralízisben lebévult lába mellett még a kezét sem tudná használni többet. Ezért a beteg (aki a zenészi karrieren kívül mást nem tud elképzelni magának „értékes életként”), aláír egy élő végrendeletnek (living will) nevezett okiratot, melyben kifejezheti, hogy terminális állapotba kerülése esetén milyen kívánságai vannak, milyen életfenntartó beavatkozásokat és kezeléseket alkalmazhatnak rajta, s melyeket zár ki a lehetséges eszközök közül. Kizárja például az intubálást, valamint a resuscitációt (újraélesztés) is (a többről nincs információ az említett részben). Azonban véleményem szerint a részben történő élő végrendelet aláírás nem teljes „tájékozott beleegyezésben” történt, mivel Foreman nem közölte a beteggel az összes lehetőséget, csak azt az egyet, amire éppen a kezelést kapta, holott nem voltak biztosak a diagnózisban. Az autonómia elvének viszont nem csak az élő végrendelet a része, mint lehetőség arra, hogy meghatározzuk, mi történjen velünk, miután öntudatlan állapotba kerülünk, hanem a tájékozott beleegyezés is. Ez

alapján az orvosnak kötelessége közölni a beteggel az összes információt, ami a birtokában van a beteg állapotával, lehetséges betegségeivel, és azok lehetséges kezelésével, lefolyásával kapcsolatban. Mivel ez nem teljesül maradéktalanul, úgy gondolom ez az első pont, ahol az autonómia elve csorbát szenvedett. Barbara Anne Stock és Teresa Blankmeyer Burke szerint Housenak saját rendszere van ezeknek a prima facie betartandó alapelveknek az egymáshoz való viszonyításában. Így lehetséges, hogy a jóakarát (Housenál általában) győzedelmeskedik a nem-ártás és az autonómia elvei felett is. A tájékozott beleegyezésnek pedig főleg az a része fontos, hogy a páciens „tájékozott” legyen. Tehát tisztában legyen a diagnózissal. Mivel House főleg azzal törődik, hogy kiderítse mi a baja a betegnek, nem pedig azzal, hogy ezek a betegek autonóm személyek, saját akarattal, inkább valamiféle rejtvényként tekint rájuk. Ahogy John Henry Giles esetében is tette. Nem vette figyelembe a beteg azon kérését, hogy nem szeretne resuscitációt, sem intubálást, mégis intubálta őt. Egyrészt azért, mert a tájékozott beleegyezés szerinte nem volt maradéktalan, másrésztől a jóakarata győzedelmeskedet az autonómia elve felett, mert úgy gondolta, páciensének a későbbiekben hasznára lesz az, ha most nem tartja be autonóm kérését. A kérdés tehát az, vajon etikusabb betartani valaki kérését vagy nem törődni a kéréssel, mert tudjuk, hogy az illető nem volt teljesen tájékozott a kérés idején, s ilyenformán csak magának ártott volna (ámde teljesen autonóm módon). Az etika szerint mindenkinek joga van teljesen autonómnak lenni mindaddig, ameddig ez egy másik személy autonómiáját nem sérti. Nagyon nehéz megválaszolni a kérdést miszerint House valakinek az önálló akaratát tiporta vajon sárba? Vagy végeredményben etikusan járt el? Személy szerint hajlok egy nem túl konkrét megoldás keresése felé, amelyben helyt kap House megoldása is és az emberi autonómia sem szenved csorbát. Ez viszont hosszabb fejtegetést igényelne.

Láthatjuk tehát, hogy az orvosi etika nem rendelkezett igazán megalapozott, gyakorlatban hasznosítható rendszerrel, szóval nem volt stabil elméleti és gyakorlati alapokon álló diszciplína. Változást csak a 20. század hozott, a változó társadalom, a második világháború körüli állapotok, valamint a technológiai újítások és a rengeteg kutatási eredmény új hozzáállást követelt meg. A társadalom új igényeként jelentkezett, hogy szeretett volna részt venni azokban a diskurzusokban, melyek az új eljárásokról, valamint az újonnan felfedezett hiányosságokról szóltak, így az orvosi etika látványos fejlődésnek indult.

„Az utóbbi évtizedek orvosi technikájának a fejlődése azonban jelentős változást hozott az orvosi etika területén is. A resuscitatio, a mesterséges táplálás, a szervátültetés, a „lombikbébi”, a dajkaterhesség, az új géntechnikai eljárások stb. számos olyan kérdést

vetettek fel, melyekre a hagyományos erkölcsi szabályok segítségével nem lehetett választ adni. Felszínre kellett hozni az e szabályokat megalapozó etikai elveket, újra kellett gondolni ezek érvényességi körét, s meg kellett próbálni alkalmazni ezeket konkrét orvosetikai problémák megoldására. Mindez régen ismert filozófiai kérdések újragondolását tette szükségessé. Mi az ember? Mitől emberi az emberi élet, mikor kezdődik pontosan, s mikor fejeződik be? [...] Mit jelent az élethez való jog? [...] Mit jelent anyának lenni? „²

(resuscitatio=újraélesztés)

Ezek a kérdések voltak azok, melyek évszázadokig csak elméleti, a társadalom számára érdektelen filozófiai és teológiai kérdésként voltak jelen, s ez a fejlődés kellett hozzá, hogy a pusztán elméleti létből gyakorlati jelentőségű problémákká nőjék ki magukat.

NÉHÁNY SZÓ A BIOETIKA FOGALMÁRÓL, KELETKEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEIRŐL

A bioetika mint fogalom a huszadik századig nem létezett. Kialakulásában rengeteg tényező játszott szerepet (vallási, tudományos, etikai, filozófiai, társadalmi stb.). Így tehát a modern bioetikát az interdiszciplinaritás jellemzi: különböző tudományágak határán mozog. Ez a fajta interdiszciplinaritás termékeny hatással van a bioetika fejlődésére, mivel az egymástól eltérő vélemények és nézőpontok nagyban hozzájárulnak új gondolatok, struktúrák megszületéséhez. A huszadik század azért fontos fordulópont a bioetika kialakulásában, mert a II. világháború, valamint a hihetetlen méreteket öltő technológiai fejlődés is olyan kérdésekre és problémákra világított rá, melyek már közérdeklődésre is számot tartottak. A technológiai fejlődés bioetikára tett hatásáról így ír Antonio Fernando Cascais (University of Lisbon):

„[...] a modern technológia megváltoztatta az emberi cselekvés természetét, és ez az etikával szemben olyan követelményeket vet fel, amelyeknek a korábbi etikák nem felelnek meg; tetteink kiterjesztett hatásköre a felelősséget helyezi az etika színpadának középpontjába és ennek a felelősségnek nemcsak az ember saját sorsa, hanem az emberiség egészének életében való kifejlődését lehetővé tevő összes természetes és élő jelenség sorsa a tárgya; egy félelmen alapuló heurisztika képes csak megmondani, hogy mi az, amit veszíthetünk [...]”³

² Dr. Kovács József, A modern orvosi etika alapjai – Bevezetés a bioetikába (Második, átdolgozott kiadás). Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 1999 (21. o.)

³ Susanne, Charles (Szerk.), Bioetikai Olvasókönyv: Multidiszciplináris Megközelítés. Dialog Campus Kiadó, Pécs – Budapest, 1999 (51. o.)

Egyre fontosabbá kezdett válni az emberi méltóság és az autonómia kérdése (amely az orvosi etika négy alapelve közül az egyik, a huszadik századtól szintén nagyon megerősödő, meghatározóvá váló alaptételezés), valamint etikailag problematikusává vált az orvostudomány nagymértékű fejlődése, amely miatt folyamatosan át kellett értékelni az eddigi megközelítésmódokat, felülbírálni az orvosi etika alapelveinek megvalósulási módozatait, valamint visszaszorítani a túlzott mértékű orvosi paternalizmust. Ezen fejlődés egyik óriási mérföldköve volt az 1948. december 10-én aláírt Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amely olyan alapvető emberi jogokat deklarált, melyek fontosságára az akkori társadalom ráébredt vagy újra prioritásnak érezte valamely jogok megerősítését, illetve hangsúlyozását. Ezen jogok meghatározása azért is ütközik nehézségekbe, mert a diszciplínák, melyeknek közös erővel kellene megállapítaniuk őket, gyakran egymással tökéletesen szembemenő alapelveken nyugszanak, vagy csak nagyon nehézkes a kompromisszum kialakítása. Példának okáért a vallás és az orvostudomány gyakran kerül összetűzésbe egymással, ami persze nem újkeletű dolog, ahogy az sem, hogy ugyanezen diszciplínák, a jogrendszerrel sincsenek teljes egyetértésben.

A BIOETIKA TÁRGYA

Minthogy a bioetika fogalma is nehezen meghatározható, tárgyának megállapítását is távolról kell elkezdenünk. Általánosan megfogalmazva a bioetika tárgya minden olyan etikai kérdés, amely a biológiával (s az orvoslással) van kapcsolatban, s jogi, vallási, etikai stb. szempontból problémás az, hogy hogyan lehet kezelni (kísérlet esetén szabályozni, jogokkal, etikai alaptételezésekkel).

A bioetika néhány tárgyának felvázolásához Charles Susanne egyik tanulmányához fordulok segítségül, a következő két idézetet kiemelve:

„A bioetika a társadalom rendkívül érzékeny problémáival foglalkozik, ahol homlokegyenest ellenkező vélemények jutnak kifejeződésre, legalábbis azon a szinten, amit én elméleti alapnak neveznék.”

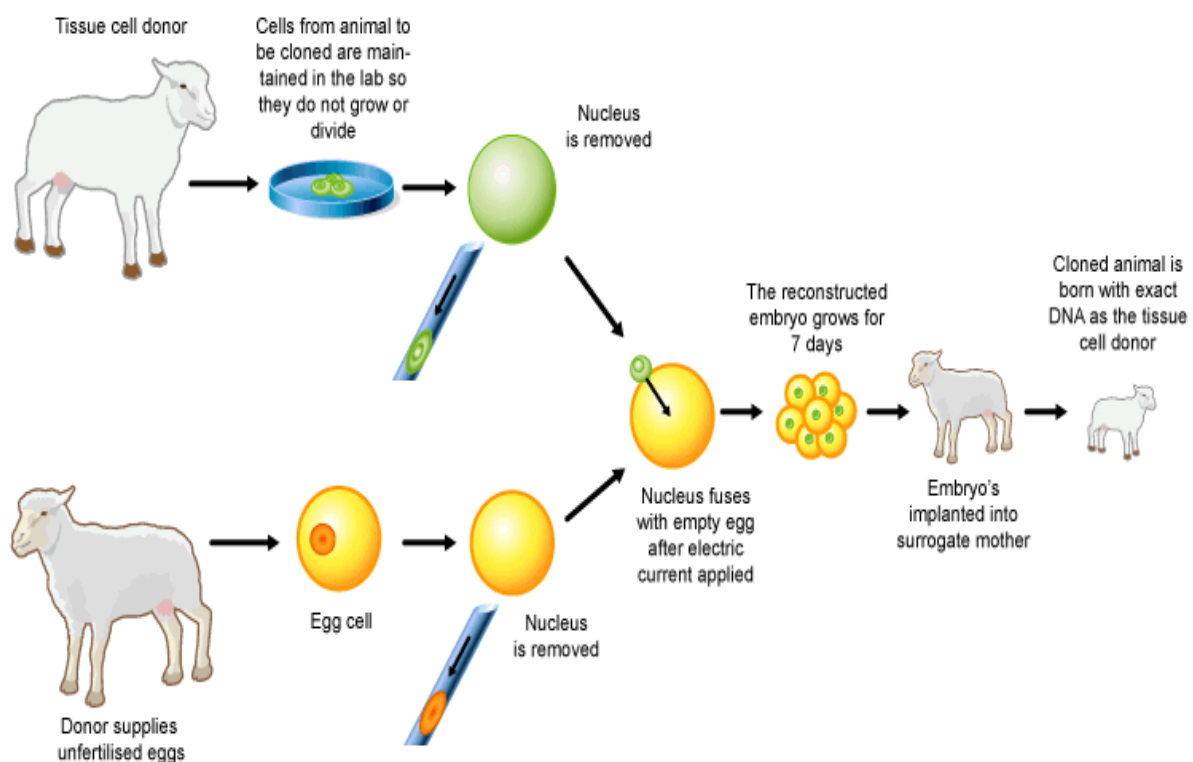
„A bioetika rövid története azt mutatja, hogy konfliktusokat stimulál (módszertani, ideológiai és vallási szinten) és a szabályozási elvekben meglévő különböző kulturális értékekből adódó feszültségeket (jog vagy etika, vagy orvosi etika) indukál.”

A bioetika és az etika abban tér el egymástól, hogy míg az etika átfogóan foglalkozik mindenféle emberi, erkölcsi és ezekkel kapcsolatos tényezővel, az erények egymáshoz való

viszonyával, addig a bioetika egy alkalmazott normatív etika, tehát főleg gyakorlati jelentőségű problémákkal foglalkozik (ám elméleti síkon). A bioetika az etika halmazának egy kis része. Így lehet tehát a dolgozat fő témája, a klónozás is a bioetika egyik (újabban igen kiemelt) tárgyává.

A KLÓNOZÁSRÓL

Ha a klónozás szót említjük, általában mindenkinek valami újkeletű, mesterséges, a sci-fi filmekben látható eljárás jut az eszébe. Pedig az eljárás sokkal régebbre nyúlik vissza. A klónozás a görög „klon” szóból származik, ami gallyat, ágacskát jelent, a különböző növénytermesztésben évezredek óta alkalmazott „klónozási” eljárások miatt. Az eljárás áttöltése a növényekről, az állatokra hosszú időt vett igénybe. Az áttörésre egészen a huszadik századig kellett várni. Az igazi áttörést az jelentette, amikor 1997-ben Ian Wilmutnak sikerült egy kifejlett emlőst, egészen pontosan egy bárányt klónoznia. Az eljárás eredménye a sokak által ismert Dolly volt. Az új klónozási eljárás lényege az, hogy egy sejtmagjától megfosztott petesejtbe egy testi sejt sejtmagját ültetik be, így lemásolva a klónozni kívánt élőlény DNS-ét.

Az azóta eltelt időszakban ezt az eljárást számtalanszor elvégezték különféle élőlényeken, de az ember klónozása még most is tilos az ezzel kapcsolatos szabályozások szerint. Rengeteg indok felsorakoztatható a klónozás ellen, s rengeteg ezzel foglalkozó diskurzus folyik szerte a világban, Julian Savulescu egy cikkében felsorakoztatja az ezzel kapcsolatos problémák és aggályok egy részét:

„There have been several arguments given against human reproductive cloning:

- 1.It is liable to abuse.
- 2.It violates a person's right to individuality, autonomy, selfhood, etc.
- 3.It violates a person's right to genetic individuality (whatever that is-identical twins cannot have such a right).
- 4.It allows eugenic selection.
- 5.It uses people as a means.
- 6.Clones are worse of fin terms of wellbeing, especially psychological wellbeing.
- 7.There are safety concerns, especially an increased risk of serious genetic malformation, cancer or shortened lifespan.”⁵

Ugyanígy felsorol néhányat a humán reprodukzív klónozás lehetséges előnyei közül is:

„There are, however, a number of arguments in favour of human reproductive cloning. These include:

- 1.General liberty justifications.
- 2.Freedom to make personal reproductive choices.
- 3.Freedom of scientific enquiry.
- 4.Achieving a sense of immortality.
- 5.Eugenic selection (with or without gene therapy/enhancement).
- 6.Social utility – cloning socially important people.
- 7.Treatment of infertility (with or without gene therapy/enhancement).
- 8.Replacement of a loved dead relative (with or without gene therapy/enhancement).
- 9.”Insurance” – freeze a split embryo in case something happens to the first: as a source of

⁵ Savulescu, Julian (The Murdoch Institute, Royal Children's Hospital, Melbourne, Australia), Should we clone human beings? Cloning as a source of tissue for transplantation. Journal of Medical Ethics, 1999; 25: 87-95. (<http://jme.bmj.com/content/25/2/87#related-urls>) (87. o.)

tissue or as replacement for the first.

10.Source of human cells or tissue.

11.Research into stem cell differentiation to provide an understanding of aging and oncogenesis.

12.Cloning to prevent a genetic disease.”⁶

Véleményem szerint az előnyök felsorolásánál Savulescu néhány pontja nem egészen járna azokkal a pozitívumokkal, amiket várnánk tőle. Inkább a hátrány irányába hajlanak, semmitn a pozitív hozadék felé mutatnak. Dolgozatomban az ember klónozásának morális problémáit fejtegetem pusztán elméleti síkon, néhány film segítségével hívásával. A három filmes alkotás különböző szempontokkal járul hozzá a probléma fejtegetéséhez, különböző aspektusokból való alapos vizsgálatához.

A FILMEKRŐL

A három vizsgált film (Fliegauf Bence: Womb /2010/; Mark Romanek: Never Let Me Go /2010/; Michael Bay: The Island /2005/) három társadalmat mutat be, ahol a humán klónozás megszokott dolog, azonban mindhárom társadalomban máshogy kezelt jelenségként kerül bemutatásra. Előadásomban a problémákat szeretném elsősorban filozófiai és etikai szemszögből megközelíteni, olyan kérdéseket érintve, mint az egyén, az individuum mibenléte, az egyediség kérdése, valamint az orvosetikai alapelvek sokszempontú elemzése.

FLIEGAUF BENEC: WOMB (2010)

A film alaptörténete a következő: a két főszereplő Rebecca (Eva Green) és Thomas (Matt Smith) gyerekkorukban szeretnek egymásba, majd váratlan fordulatként a lány családjával Japánba költözik. 12 év múlva visszatér, s immár fiatal huszonévesként találkozik ismét Thomassal. Szinte onnan kezdik (vagy kezdenék) újra, ahol abbahagyták, hiszen egymás iránti érzéseik nem változtak, azonban Thomas egy baleset során életét veszti. Ezután Rebeccának az az ötlete támad, hogy megszüli a fiú klónját. Az értelmezések megközelítése több irányból is lehetséges és indokolt. Az első tézisem a művel kapcsolatban az volt, hogy a téma talán az elengedés

⁶ Savulescu, Julian (The Murdoch Institute, Royal Children’s Hospital, Melbourne, Australia), Should we clone human beings? Cloning as a source of tissue for transplantation. Journal of Medical Ethics, 1999; 25: 87-95. (<http://jme.bmj.com/content/25/2/87#related-urls>) (87. o.)

problémakörébe illeszkedik (az elengedés problémakörét úgy értelmezem a dolgozatban, mint egyfajta gyászfeldolgozással kapcsolatos dolgot, jelent esetben azt, hogy egy halottat az élők milyen módon engednek el, vagy épp próbálnak helyettesíteni), de ez az értelmezési lehetőség még későbbi kutatás tárgyát fogja képezni. A kérdés, hogy miért ragaszkodik annyira valakihez a főhősnő, hogy képes lenne kvázi „feltámasztani” őt egy olyan módon, ami számos morális problémát vet fel. (Itt valószínűleg érdemes lenne Sigmund Freud Gyász és melankólia című munkáját fejtegetni, az előbb említett ’elengedés’ problematika miatt).

Magát a klónozás aktusát is számos megoldottnak tekintett, vagy megoldatlan morális probléma lengi körül. A humán biotechnológia az orvostudomány talán legvitatottabb területei közé tartozik. A katolikus teológia, a filozófia és a politika is mindmáig kényes kérdésként kezeli. Mivel itt nem csak arról van szó, hogy a klónozáshoz, vagy azzal kapcsolatos kutatásokhoz engedélyezni kellene az emberkísérleteket, a probléma nagyon összetetté vált. Igaz, hogy az ilyen kísérletek megvalósulásával rengeteg betegség gyógyíthatóvá válása helyeződne kilátásba, azonban féltő lenne, hogy az emberi DNS-be való beavatkozás túlzott méreteket öltene. Például a szülők nem csak a születendő gyerek nemét választhatnák meg, hanem ezernyi más tulajdonságát is, amivel mintegy tökéletesíteni próbálnák egyrészt a gyermeket, másrészt nagyban gondolkodva a társadalmat is (olyan eljárásokkal, mint: preimplantációs diagnosztizálás és szelekció, csíravonal-manipuláció, kimérák létrehozása emberi gének felhasználásával, új pszichotróp gyógyszerek alkalmazása). A klónozással kapcsolatos morális problémákról így ír Francis Fukuyama *Poszthumán jövőnk* című 2002-es munkájában:

„A morális okok abból a tényből következnek, hogy a klónozás a szaporodás igen természetellenes formája, minek folytán a szülők és gyermekeik kapcsolata is igen természetellenesen alakul majd. Egy klónozott gyermeknek szerfölött aszimmetrikus kapcsolata lesz a szüleivel, hiszen annak a szülőjének, akitől a génjeit kapta, egyszerre lesz gyermeke és ikertestvére, a másinak viszont semmilyen módon nem lesz a rokona. Ez utóbbi szülő lényegében a saját hitvese fiatalabb kiadását kényszerül a saját gyermekeként nevelni. Vajon hogyan fog a szóban forgó szülő a klónozott gyermekére tekinteni, amikor az eléri a szexuális érettséget?”⁷

⁷ Fukuyama, Francis, *Poszthumán Jövőnk*. A biotechnológiai forradalom következményei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003, (276. o.)

Az idézetben említett problémák egyértelműen megjelennek a *Womb* című filmben is, hiszen az alkotásban vitathatatlanul gond van az anyával, mint az egyik legfontosabb szerepkörrel rendelkező emberrel, akivel egy gyermek élete során interakcióba kerül. Egyszerűen meghatározhatatlan, hogy minek is kell tekintenünk Rebeccát (ahogy a film során majd Thomas is megkérdőjelezi ezt). Anyának? Szeretőnek? Egy eszköznek saját önző céljának vagy traumafeldolgozásának megvalósításában? Véleményem szerint mindenképpen valahol itt, az anya karakterénél kell megragadni az értelmezés kulcsát (ezt még alátámasztja, hogy a film eredeti címe *Clone* volt, amit végül *Wombra* változtattak meg, ami egyértelműen a fiú karakteréről az anyára tereli a figyelmet, ráadásul a méhére, arra, hogy ott mi történik, ezzel hozva hihetetlen közelségbe a történetet). Ha a nem terápiás jellegű humán reprodukciós eljárásokat engedélyeznék, az egyik eset, amelyben (talán) megengedhető lenne, az a meddő párok esete (azaz, ha egy házaspár mindkét tagja meddő). Ebben az esetben a pár egyik tagját klónoznák, így létrehozva utódukat. A *Womb* című filmben megjelenő eset ennél véleményem szerint azért sokkal problémásabb, mert csak egy ember él ezzel a lehetőséggel, és a szerelme hiányát akarja pótolni, aki az előbb említett példában jelen lenne a család részeként. Tehát Fukuyama gondolata a gyermek és a szülő kapcsolatáról (arról, hogy hogyan tekint majd a szülő a szerelme szexuálisan érett klónjára), az említett film esetében inkább jelen van, mint egy esetleges házaspár esetében.

Az anyaszerep kérdésessége Jacques Derridánál is felmerül, elsősorban a *Ki az anya?* című írásában, ahol azt fejtegeti, vajon ki számít igazi anyának? Az, akié a petesejt? Aki kihordja a magzatot? Aki megszüli, vagy felneveli?

Igaz, Derrida az apa szerepével állítja párhuzamba, és ahhoz képest vizsgálja az anyát, mint szereplőt egy gyerek életében. (Bár ő a kérdést a tanúságnál (*bearing witness*) ragadja meg elsősorban és a tanúságtételnél, az apa és a csillagászok példáját hozva fel). Tehát abban ragadja meg a két szülő szerepének a különbségét, hogy az anya kiléte a szülésnél való teljes fizikai jelenvalóság miatt eddig teljesen egyértelmű volt. Aki szül, csak az lehet az anya. Az apa ezzel szemben nem kell, hogy jelen legyen fizikailag a gyermek világrahozatalánál, sőt többnyire (DNS teszt nélkül) hogy is mondhatná meg bárki, hogy ki az apa? Egyébként az apaságot úgy is meg szokták határozni, hogy független a nemzéstől, tehát, aki neveli a gyermeket, az lesz az apja. Az anyánál az ilyen helyzet (hacsak nem örökbefogadásról van szó) nem annyira létezett sokáig, a szülőanya volt a gyermek anyja.

Derrida így ír a szülők és a gyermek vérségi kapcsolatáról és annak bizonytalan voltáról ebben az új, tudományosan fejlettebb közegben:

„[...] az apaság bizonytalansága éppen azon a nem élő, nem vitális köteléken alapul, amely a születést az apával köti össze, márpedig az apa akár halott is lehet a születés pillanatában, strukturális értelemben tehát apaként eleve halott apa, ami, legalábbis e logika szerint, az anya esetében képtelenség: az anya az élő jelen, az anyaság az anya és az újszülött élő, egyidejű jelenléte, és ez az anyát érzékelhetően jelenlevővé teszi a születéskor és a születés körüli időben.”⁸

„[...] hiszen manapság az a (technikai-tudományos, tehát történeti) lehetőség, hogy az úgynevezett kihordó anyát különválasszuk a termékeny vagy megtermékenyített anyától, hogy ugyanabban az anyatestben különválasszuk a megtermékenyülést, a terhességet és a szülést [...]”⁹

Ahogy ez Fukuyamánál is olvasható volt, Derrida is a vérségi kapcsolatnál próbálja megragadni a problémát az anyaság „mibenlétének” meghatározásának érdekében, ahogy az apa kilétét szinte lehetetlen tudnunk. Az apa kiléte Derrida szerint a jelenvalóságban volt leginkább megragadható, tehát, aki jelen van a nevelésnél, az lesz az igazi apa, hiszen a biológiai apaság nincsen a homlokára billogozva senkinek, nem úgy ahogy az anya a születés pillanatában könnyen meghatározható volt. A Wombban is felfedezhetjük ezt a kérdést, viszont az véleményem szerint nem mondható el róla, hogy állást foglalna a klónozás mellett vagy ellen. Inkább bemutat egy alternatív társadalmat, ahol ez természetes dolog, vagy ha nem is természetes, de ritka esetben alkalmazott (igaz, hogy megjelenik az a szűkebb réteg, aki elítéli ezt), Rebecca konkrétan ajándéknak nevezi a film egyik pontján, jóllehet a társadalom bizonyos tagjai ódzkodnak a dologtól, beleértve Thomas vérszerinti édesanyját, valamint később megjelenő szereplőket is. Ebben a filmben tehát a klónok nem azért kerülnek elítélésre egy bizonyos réteg által, mert nem tartják őket teljes értékű személynek, s a szerveiket sem akarják kivenni, hogy donort biztosítsanak valakinek, ezzel megóvva a társadalmat a betegségektől (valamiféle többségi életminőség javításként), mint ahogy a két

⁸ Derrida, Jaques, *Ki az anya?*, dianoia Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997 (19. o.)

⁹ Uo.

másik alkotásban láttuk. Ezt a fajta filozófiai megközelítést azért tartom szükségesnek, mert véleményem szerint semmiféle etika (még, ha gyakorlatban alkalmazásra kerül is) nem választható el teljesen a filozófiától. Elvégre minden személyfogalmunk filozófiai meghatározás, eltekintve attól, hogy ez épp egy keresztény megközelítés, avagy sem. A Womb című alkotás tehát nem igazán azt a problémát tárja elénk, hogy egy klón vajon személynek számít-e, hanem inkább azt, hogy ez a bizonyos másolat (a filmben copy-ként emlegetik őket) azonos-e azzal az emberrel minden tekintetben, akiről másolták. Rebecca szemszögéből mindenképpen azonos (ez a már Derrida és Fukuyama által is megállapított probléma), de vajon azonos-e Thomas szemszögéből is? A film tanúsága szerint nem azonos, amivel rengeteg filozófust alátámaszt vagy abban, hogy a biológiai meghatározottság nem egyenlő a személy, az egyén, és a személyiség meghatározottságával, vagy abban, hogy az a bizonyos halhatatlan lélek nem ugyanabba a testbe szándékozik beleszületni, vagy tényleg nem emlékszik előző életeire. Ilyenformán tekinthetjük Thomast ugyanannak az embernek vagy sem?

MARK ROMANEK: NEVER LET ME GO (2010)

Mark Romanek 2010-es alkotásában egy olyan világ képe tárul fel, ahol a humán klónozás létező és elfogadott dolog. Bár a cselekmény visszahelyeződik időben néhány évtizeddel, ezzel nem sokat vesz el a realitás illúziójából. Természetesen korántsem biztos, hogy ezt a megoldást ilyen szándékkal választották. A film alaptörténete egy angliai bentlakásos iskolában, Hailshamben kezdődik, a cselekmény fő szála innen indul el. Hailsham olyan bentlakásos iskola, ahol klónokat nevelnek fel, egészen kicsi koruktól nagykorúságukig. Az iskolában alapkövetelmény az egészséges életmód, valamint a tökéletes fizikai állapot megőrzése. Ez azért is nagyon fontos, mert a klónok, amint elérik a megfelelő kort, elkezdik szépen lassan, egymás után átadni szerveiket másoknak, akiknek szüksége van rá. A történet szerint, az akkor társadalomban nincsen rák, nincsenek egyéb betegségek (a klónok létezésének köszönhetően), s az emberek átlagéletkora meghaladja a száz évet. Viszont ezek a hatalmas súllyal bíró előnyök sem vonhatják el a figyelmet a mérleg másik serpenyőjén tornyosuló etikai problémák sokaságáról. Az, hogy a társadalom tagjai ilyen hosszú, betegségek nélküli életet éljenek, azzal jár, hogy az élet-meghosszabbítás végett létrehozott klónok a harmadik-negyedik szervátültetésük után „megszűnnek” (a filmben nem halálnak, hanem megszűnésnek nevezik azt, ha egy klón nem éli túl az operációkat, ezzel is azt mutatva, hogy nem tekintenek rájuk emberként). De vajon jogos-e nem emberként tekinteni arra, akit egy emberről másoltunk, és aki nem holmi szoborként, hanem azonos

génállománnyal rendelkező, mégis autonóm egyedként van jelen? Ebben az alkotásban a klónok tudatosan vannak megfosztva a jövőképüktől, bizonyítva a nevelés szerepének jelentőségét is a társadalomban. A filmben megjelenő klónok ugyanis nem kérdőjelezik meg azt, hogy feladatuk ezen a világon, vagyis a létük célja az, hogy szerveik átadásával mások hosszú, boldog életet éljenek. Belegondolni is furcsa, hogy pont azok vannak tisztában létük értelmével, akiket nem is tartanak a filmben lélekkel rendelkező autonóm egyéneknek. Tehát, ha létezne ilyesmi, mégis hogyan kellene viszonyulni a dologhoz?

MICHAEL BAY: THE ISLAND (2005)

Ebben a filmben is egy olyan alternatív társadalmat láthatunk, mint az előző két említett alkotásban, ahol a humán klónozás bevett szokás, s a klónokat ebben az esetben is szervdonorként használják. Az előző filmmel ellentétben itt nem úgy működik a dolog, hogy a klónok szerveit bárki igénybe veheti, és az egész társadalom egészségfenntartását szolgálja. Ebben a filmben ez a „szolgáltatás” a gazdagok kiváltsága, akik lemásoltatva génállományukat (s felhasználva az így létrehozott egyént) rengeteg betegségtől megkímélhetik magukat. A társadalom viszont (kivéve persze a klónozást végző intézmény dolgozóit) egyáltalán nem tudja, hogy azok, akikről a donorszervek, vagy esetenként kihordott gyermekek származnak, élő emberek, akik érzésekkel, gondolatokkal rendelkeznek, csakúgy, mint a világban sétálgató „eredetiek”. A film két főszereplője Lincoln 6-Echo (Ewan McGregor) és Jordan 2-Delta (Scarlett Johansson), akik egy szigorúan titkos „laboratóriumban” tengetik mindennapjaikat, több száz hasonló klón mellett. Várják a pillanatot, hogy kisorsolják őket és elmehessenek a Szigetre (mert ők mind azt hiszik, hogy a Föld kihalt, és ez a sziget az utolsó élhető hely, egy bizonyos szennyezés után). A sorsolás azonban nyilvánvalóan nem létezik, csak így titkolhatják el előlük, hogy hova kerülnek azok, akiket kisorsoltak. Ők természetesen szervdonorként lettek „felhasználva”, ha az eredetijük éppen beteg lett és szüksége volt egy másik szervre. A klónok tehát így élik mindennapjaikat ebben az alkotásban, anélkül, hogy tudnák, hogy ők kicsodák. Identitásuktól is meg vannak fosztva, a férfiak és a nők nem beszélgethetnek egymással és nem kerülhetnek testi kontaktusba sem egymással. A diétájuk pontosan meghatározott, akárcsak a *Never Let Me Go* című filmben, hogy teljesen egészséges szerveket tudjanak átadni. Viszont a Kant által is megfogalmazott minden emberben meglévő szabadság eszméje erősebb lesz annál a próbálkozásnál, hogy ezeket a klónokat bezárva tartsák. A két főszereplő ugyanis megszökik az intézményből, a külvilágban azonban szembesülniük kell azzal, hogy a benti problémáik igencsak kevesek voltak ahhoz képest, amivel a világban találkozhatnak (főleg, amikor saját

genetikai állományukkal megegyező „alkotójukkal” találkoznak). A felvetődő problémák ebben a filmben is nagyon összetettek. Kezdve azzal, hogy mit jelent egyáltalán embernek, egyénnek (személynek, individuumnak) lenni. Ahogy Boethius a középkorban meghatározta: „Persona est naturae rationalis individua substantia”. Tehát a személy egy olyan substantia, amely értelmes természettel rendelkezik. Ha csak ezt a meghatározást vennénk alapul, akkor a középkori gondolkodó egyértelműen elfogadná embertársaiként a filmben megjelenő klónokat. De nem csak ő, hanem egy 18. századi filozófus, Immanuel Kant sem tene másként, mint valószínűleg szabad, autonóm emberi lényként fogadná el a szóban forgó másolatokat, ugyanis Az erkölcsök metafizikájának alapvetésében leírja, hogy az összes értelmes (eszes) lény akaratának tulajdonsága a szabadság, s mint ilyen, ezt feltételeznünk kell az azonos genetikai állománnyal rendelkezőkről is, nem csak azokról, akik hagyományos nemzés által születtek. Kant szerint nem is feltételezhetünk egy olyan eszes lényt, amely nem rendelkezik a szabadsággal (magukat kell szabadnak tartaniuk).

„Azt állítom most, hogy minden akarattal bíró eszes lényt a szabadság eszméjével is fel kell ruháznunk, s ennek jegyében képes csak cselekedni. Mert úgy véljük, egy ilyen lényben megvan a gyakorlati ész, azaz tárgyaival kapcsolatban oksággal bír. Képtelenek vagyunk elgondolni egy olyan észet, amely ítéletei tekintetében tudatosan mástól hagyná irányítani magát, hiszen akkor a szubjektum nem az észnek, hanem valamilyen ösztönzőnek tulajdonítaná az ítélőerő meghatározását. Elveivel alkotójának, idegen befolyásoktól függetlenül, önönmagát kell tekintenie, következésképpen mint gyakorlati észnek vagy mint egy eszes lény akaratának saját magából kiindulva kell szabadnak tartania magát; vagyis az eszes lény akaratát csak a szabadság eszméje jegyében lehet saját akarat, és gyakorlati szempontból minden eszes lényt fel kell ruházni vele.”¹⁰

A kantianus megfogalmazásban tehát láthatjuk, hogy egy eszes lénynek önmagát kell szabadnak tartani, s senki nem feltételezne egy olyan eszes lényt, aki ne rendelkezne a saját szabadsága eszméjével. Abban pedig úgy vélem megegyezhetünk, hogy az ebben az alkotásban bemutatott emberi klónok cseppet sem tűnnek kevésbé értelmes lénynek azoknál, akikből másolták őket. Egyszerűen arról van szó, hogy a nem azonos társadalomban való létezés, valamint a klón egyedek elzártsága egyszerűen nem adott nekik lehetőséget arra, hogy pont olyan öntudatos, identitással (legyen az nemzeti, társadalmi vagy szexuális) rendelkező

¹⁰ Kant, Immanuel, Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991. (83. o.)

egyének legyenek, mint a külvilágban élő „eredetijük”. A szabadság eszméje persze nagyban eltér az identitás meglététől, ugyanis azt is megfigyelhetjük, hogy a klónok, bár identitásuk nem igazán alakult ki, vágnak a szabadságra, az áhított szigetre, amely jutalomként van beígérve nekik. Az egyik főszereplő például nem igazán érti, hogy miért kapják minden nap ugyanazt az egyforma ruhát, eltérőt szeretne. Ez egy apró, de biztos jele lehet annak, amennyiben kantianusként értelmezzük a filmet, hogy a szabadság eszméje mindenkiben bent van, és annak is jele lehet, hogy eszes lénynek kell tartanunk a genetikai másolatokat.

ÖSSZEGZÉS:

A TDK dolgozatom néhány, a kétezres években készült, klónozással kapcsolatos film bioetikai problémáira hívja fel a figyelmet, valamint igyekszem azt is megvizsgálni, hogy vajon a vizuális reprezentáció mennyire áll közel a különböző tudományos és filozófiai álláspontokhoz, vagy mennyire teszi fikcióvá a bioetikai kérdések bemutatását. Dolgozatomban elsősorban három fontosabb filmre térek ki, melyek a következők: Méh (Womb; Fliegau Benedek; 2010), Ne engedj el (Never Let Me Go; Mark Romanek; 2010), valamint A sziget (The Island; Michael Bay; 2005). Korábbi dolgozatommal ellentétben, itt nem foglalkozom annyira a filmek szimbolikus jelentéstartalmaival, inkább a probléma társadalmi, filozófiai és orvosi megközelítéseire összpontosítok, ezzel átfogóbb képet alkotva. Írásomban igyekszem többféle irányból megközelíteni a problémát, minél több álláspontot megvizsgálni (beleértve a vallási, tudományos, és egyéb megközelítéseket is). A klónozás, mint jelenség több területen is vita tárgyává vált az elmúlt évek tudományos diskurzusaiban. Pusztán csak a léte megingathatja a család fogalmáról kialakított évezredes képünket, nem is beszélve a szülők, gyermekek és a társadalom kapcsolatáról. Kik lehet ezek után szülőnek nevezni, vagy mit jelent a család egy olyan társadalomban, ahol mindenki reprodukálható és helyettesíthető? Ezen téma filmművészetben való vizsgálata azért is lehetséges, mert a választott filmek vizuálisan reprezentálnak egy-egy olyan társadalmat, amelyben a klónozás létező és megszokott dolog, s felsorakoztatnak bizonyos problémákat, melyek előfordulhatnak egy ilyen társadalomban. A szülők és a család kérdésén kívül felmerül az egyén, a személyiség, a szabad akarat problematikája is.

Summary:

In my paper, I am examining some bioethical issues, which appear in the cinema of twenty-first century. My purpose is to establish how close the visual representation to the different scientific and philosophical stands or how much the bioethical questions fictionalized. The films are mainly used in my work are these: Womb (Fliegau Benedek, 2010), Never Let Me Go (Mark Romanek, 2010), and the last one is The Island (Michael Bay, 2005). In contrast with my former work, I don't concentrate on the symbolic meanings of these movies, I mainly try to deal with the social, philosophical and medical part of the problem. In my essay I want to reach the problem from various directions, check on a lots of stands (included religious, scientific and other approaches too). The cloning as a phenomenon became an argument in different scientific discussions. The being of cloning can change our millennial conception of family and connections between parents, children and society. After that, who will be the one we can mark as a parent, or what family means in a society where everybody reproducible and replaceable. We can discuss this problem through cinema, because the chosen films represent some societies visually wherein the cloning is an existing and regular procedure and aligns some problems which can occur in a society like that. Apart from the problematic question of parents, children and family emerging the problem of individual, personality, character and self-determination.

TARTALOM:

- Bevezetés
- Az alapfogalmak tisztázása
- Néhány szó a bioetika fogalmáról, keletkezésének körülményeiről
- A bioetika tárgya
- A klónozásról
- A filmekről
- Fliegau Bence: Womb (2010)
- Mark Romanek: Never Let Me Go (2010)
- Michael Bay: The Island (2005)
- Összegzés
- Summary

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Beran Ferenc, Etika – Az értékek tisztelete. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007
- Dr. Blasszauer Béla, Orvosi Etika. Medicina Könyvkiadó Rt., 1995
- Derrida, Jaques, Ki az anya?. dianoia Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997
- Fukuyama, Francis, Poszthumán Jövendők. A biotechnológiai forradalom következményei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003
- Dr. Gaizler Gyula, Bioetika. Budapest, 1999
- Gaizler Gyula – Nyéky Kálmán, Bioetika. 2003
- Harris, John (The Institute of Medicine, Law and Bioethics, University of Manchester), „Goodbye Dolly?” The ethics of human cloning. Journal of Medical Ethics, 1997; 23: 353-360. (<http://jme.bmj.com/content/23/6/353#related-urls>)
- Kant, Immanuel, Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.
- Karikó Sándor, Kockázati társadalom és felelősség. Áron Kiadó, Budapest, 2010
- Dr. Kovács József, A modern orvosi etika alapjai – Bevezetés a bioetikába (Második, átdolgozott kiadás). Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 1999
- Savulescu, Julian (The Murdoch Institute, Royal Children’s Hospital, Melbourne, Australia), Should we clone human beings? Cloning as a source of tissue for transplantation. Journal of Medical Ethics, 1999; 25: 87-95. (<http://jme.bmj.com/content/25/2/87#related-urls>)
- Sándor Judit, Perfect Copy? Law and Ethics of Reproductive Medicine. Center for Ethics and Law in Biomedicine, Budapest, 2009
- Susanne, Charles (Szerk.), Bioetikai Olvasókönyv: Multidiszciplináris Megközelítés. Dialog Campus Kiadó, Pécs – Budapest, 1999

FELHASZNÁLT FILMEK:

-Womb (2010, Fliegauß Bence)

-Never Let Me Go (2010, Mark Romanek)

-The Island (2005, Michael Bay)